

Suomalainen yliopisto II maailmansodan jälkeen

RISTO HEISKALA

Jo Max Weber huomautti, että keskeistä yliopiston analyysissä on, että oppineet eivät omista yliopistoa (Weber 1919). Sen olemme viimeaikaisissa muutosprosesseissa tulleet melko karvaasti havaitsemaan, ja siksi on hyvä lähteä liikkeelle kysymyksestä, mistä yliopiston resurssit tulevat ja mitä vaikutusta sillä on niissä harjoitettavan toiminnan luonteeseen?¹

Historiallisesti tarkastellen vaihtoehtoja on useita: ensimmäisissä yliopistoissa opiskelijat maksoivat oppineille saadakseen kuulla luentoja ja kehittääkseen näin omia kykyjään ja sivistystään. Välittömässä mesenaattijärjestelmässä taas ruhtinaat ja rikkaat lahjoittajat maksavat saadakseen kuulla, mitä haluavat, ja pitävät tämän vuoksi resursoinnin mahdollistavat pääomat itsellään. Lopulta välillisessä mesenaattijärjestelmässä ruhtinaat ja rikkaat lahjoittajat antavat yliopiston käyttöön pääomaa, jolla se voi joko vapaasti tai tiettyjen reunaehtojen puitteissa itse päättää toiminnastaan.

Esimerkiksi Yhdysvaltojen huippuyliopistot kombinoivat kaikkia kolmea rahoitusmuotoa. Niissä on tuntuvat lukukausimaksut, joita tosin kompensoidaan mittavin lahjakkaille köyhille suunnatuin stipendijärjestelmin, joiden vuoksi järjestelmä ei ole niin eriarvoistava kuin ensi silmäykseltä näyttää. Välitöntä mesenaattijärjestelmää edustavat valtion, liike-elämän ja muiden intressitahojen tutkimus- ja kehitystoimintatyyppinen rahoitus, jolla on käytännölliset ja nopeatahtiset tavoitteet. Välillisen mesenaattitoiminnan periaattein toimivat testamentit ja muut yksityiset lahjoitukset, joiden osuus on merkittä-

vä. Tämän rahoituslähteiden monipuolisuuden vuoksi Yhdysvaltojen parhaat yliopistot ovat suhteellisen vapaita suhteessa minkä tahansa yksittäisten rahoittajatahon intresseihin.

Suomalainen yliopistojärjestelmä on II maailmansodan jälkeen kokenut monia mullistuksia, mutta sen resursoinnin periaate on käytännössä pysynyt koko ajan samana. Vuoden 2009 loppuun yliopistot olivat valtion tilivirastoja. Sen jälkeen ne muuttuivat julkisoikeudellisiksi yhteisöiksi, jotka periaatteessa voivat myydä palveluksia kenelle tahansa, mutta joilla käytännössä on vain yksi asiakas eli opetus- ja kulttuuriministeriö. Molemmissa tapauksissa on kysymys välittömän mesenaattijärjestelmän muunnelmasta, jossa valtio toimii ainoana mesenaattina. Tämän vuoksi yliopiston pysyvyyttä ja muutosta voi Suomessa käsitellä poikkeuksellisen hyvin tarkastelemalla valtiollisen tiede- ja korkeakoulupoliittikan suhdanteiden vaihtelua. Teen näin ja erotellen II maailmansodan jälkeiseltä ajalta kolme yliopistodiskurssia. Ne sijoittuvat peräkkäin ajanjaksoiksi, mutta kun uusi hegemoninen diskurssi korvaa edellisen, edellinen ei vain yksinkertaisesti kuole pois, vaan jää elämään hegemonisen diskurssin marginaaleissa. Siksi nykyhetken tiede- ja korkeakoulupoliittinen keskustelu on – onneksi, voisi sanoa – vähintään kolmiäänistä.

Kansallisen sivistyksen vaaliminen eliittiyliopistossa

Ensimmäistä kautta luonnehti iskulause ”Kansallisen sivistyksen vaaliminen eliittiyliopistossa”. Kausi ulottui 1940-luvulta 1960-luvulle. Se edelsi korkeakoululaitoksen laajenemista, ja puhumme siksi nyt lähinnä Helsingin yliopistosta ja Turun yliopistoista.

Tänä kautena yliopisto ymmärrettiin Suomessa kansallisen sivistyksen vaalijana. Luonnontieteiden ja tekniikan tuli toki tuottaa myös teolli-

¹ Teksti perustuu Helsingin yliopiston pienessä juhlassa 4.11.2010 järjestetyssä seminaarissa Humboltin hengessä Helsingissä: yliopiston murrokset ja jatkuvuus pidettyyn esitelmään. Kiitän kommentteista seminaarin osanottajia sekä Kari Palosta, Jorma Sipilää, Matti Virtasta ja Erkki Kaukosta, joista viimeksi mainittu myös ystävällisesti avasi käyttööni henkilökohtaisen korkeakoulupoliittisen kirjastonsa.

sia sovellutuksia ja muiden alojen kouluttaa virkamiehiä, mutta iso osa yliopiston tehtävää oli kansallisen sivistyksen rakentaminen, vaaliminen ja kehittäminen. Agraarin Suomen metaforin yliopiston tehtävänä oli ”hengenviljely”. Niinpä esimerkiksi Edwin Linkomies totesi vuonna 1950 Helsingin yliopiston filosofisen tiedekunnan promootiossa pitämässään puheessa ”Yliopisto korkeimman hengenviljelyn työssijana”, että yliopisto

”on kasvattanut ne työntekijät, jotka ovat joko suoranaisesti tai välillisesti olleet istuttamassa laajoihin kansankeroksiin niitä tietoja, jotka ovat avanneet ymmärtämystä korkeamman hengenviljelyn arvoille. Ei ole liioiteltua väittää, että tämä saavutus, Suomen kansan nostaminen omilla aivoillaan ajattelevaksi sivistyskansaksi, on kaikkein merkittävin niistä tuloksista, joihin yliopisto toiminnassaan on päässyt.” (Linkomies 1954, 115–116.)

Yliopisto rekrytoi opiskelijansa ja henkilökuntansa yhteiskunnan hyvinvoivista kerrostumista, ja yliopiston sisäinen rakenne toimi professorien keskinäisenä polisidemokratiana, jota voi kuvata ”oppineiden tasavallaksi”. Tällöin ei kuitenkaan kannata kuvitella mielessään mitään ”heruudetonta kommunikaatiota” Jürgen Habermasin (1981) tapaan, vaan oppineiden polisidemokratia on ymmärrettävä samanlaiseksi harvainvalan muodoksi kuin antiikin Ateenan omaisuutta omistavien ja kotitalouksiaan suvereenisti hallitsevien miesten yhteenliittymää voi kuvata demokraattiseksi polikseksi. Esimerkiksi Turun yliopiston järjestysmuoto eli nykyisen johtosäännön vastine vuodelta 1954 sanoi yliopiston laitoksesta seuraavan ja vain seuraavan asian: ”laitos on oleva professoria ja hänen kokoelmiaan varten” (Paloheimo 2010).

Yliopisto oli osa kansallista projektia, mutta sivistyslaitoksena sen autonomia oli vahva. Mikään taho kansakunnassa ei katsonut olevansa kykenevä ohjailemaan yliopiston toimintaa – sinnehan oli valittu professoreiksi alojensa parhaat asian tuntijat! Siksi Suomen tiede- ja korkeakoulupolitiikan tosiasiallinen keskus oli Helsingin yliopiston konsistori, jossa päätökset tehtiin professorien polisidemokratian periaattein.

Helsingin yliopiston asema oli vahva paitsi suhteessa opetusministeriöön myös suhteessa maan muihin yliopistoihin, joiden tutkintovaatimukset 1960-luvulle saakka noudattivat Helsingin yliopiston tutkintovaatimuksia.

Edwin Linkomies (1954) ilmaisi Helsingin yliopiston erityisaseman edellä jo mainitussa vuonna 1950 pidetyssä puheessaan seuraavasti:

”Tosin Helsingin yliopistolla ei enää ole sitä yksinään vallitsevaa asemaa korkeimman sivistyksen vaalijana, joka sillä oli vielä muutamia vuosikymmeniä sitten. On syntynyt uusia laitoksia, uusia yliopistoja ja korkeakouluja, jotka yliopistomme rinnalla toimivat samojen tai samanlaatuisten päämäärien hyväksi. Mutta Helsingin yliopistolla on edelleen maan hengenelämissä johtava asema, se on kieltämätön tosiasia. Täältä lähtevät ne tunnuksot, jotka suurelta osalta määräävät korkeimman sivistyksen summan.” (Mts. 116–117.)

Tämän aseman murtamisesta tulikin opetusministeriön keskeinen tehtävä seuraavalla kaudella.

Tiede kansaa palvelemaan demokraattisessa yliopistossa

Seuraava kausi ulottui 1960-luvulta 1970-luvulle. Sitä luonnehti iskulause ”Tiede kansaa palvelemaan demokraattisessa yliopistossa”.

Tämän kauden yhteiskunnallisena taustana oli suuri modernisaatiomurros, jossa kaikissa länsimaissa pyrittiin vauhdittamaan tieteellis-teknistä kumousta laajentamalla yliopistolaitosta massiivisesti. Samaa aaltoa sattui monta muuta muutosta.

Laajenemisen myötä yliopisto avautui sen ulkopuolelle aiemmin jääneille yhteiskuntakerrostumille, joiden vaihtoehdona oli joko alistua yläluokan valtaan tai tehdä kumous. Tunnetulla tavalla seurauksena oli 1960-luvun ylioppilaskapina, joka pyyhkäisi läpi koko OECD-maailman ja suuren osan muutakin maapalloa (ks. esim. Bourdieu 1984).

Noina vuosina kansantulo kasvoi kohisten, samalla kun valtiokoneisto laajeni kaikilla aloilla ja alkoi suunnitteluoptimismin hengessä kehittää ohjaustaan kaikilla sektoreilla. Yliopistoissa tämä näkyi opetusministeriön tiede- ja korkeakouluosaston perustamisena ja sen pyrkimyksenä kaikin keinoin ottaa Helsingin yliopiston konsistorilta asema, joka sillä aiemmin oli ollut. Välineinä toimivat uusien lakien ja alemmanasteisten määräysten kautta toteutuva säännösohjaus sekä resursipäätökset, joilla rahoitusta ohjattiin uusille ja ylipäätään taipuisille yliopistoille ja korkeakouluille.

Tieteellis-teknisen kumouksen metaforin suunnitteluoptimismi levisi kaikkialle yhteiskuntaan. Tämä näkyi opetusministeriön hallinnonalalla muun muassa sellaisissa uusissa mietinnöissä kuin POPS ja FYTT eli *Peruskoulun opetussuunnitelma*komitean mietintö ja *Filosofisten ja yhteiskuntatieteellisten tutkintojen toimikunnan mietintö* (KM 1970 A 4 ja KM 1972 A 17).

Kansainvälispoliittisesti tarkastellen kylmä so-

ta oli vaiheessa, jossa sosialismin uhka loi hyvät edellytykset inklusiopolitiikalle länsimaissa. Hyvinvointivaltion rakentaminen ja ylipäätään tasa-arvon ja demokratian tavoitteet olivat siksi vahvoilla koko yhteiskunnassa. Yliopistosektorilla tätä ilmensi mm. akatemiauudistus, jossa korkeimman hengenviljelyn ylimpänä temppeleinä toimineesta eliittiakatemiasta muotoiltiin meidän nykyisin Suomen Akatemian nimellä tuntemamme tiederahoitusorganisaation edeltäjä. Samaan suuntaan viittoivat hallinnonuudistus ja tutkinnonuudistus, joiden molempien iskulause kuului: ”tiede kansaa palvelemaan”.

Tuon ajan henkeä voi hyvin kuvata parilla sitaattilla. Ensimmäinen näistä on vuonna 1970 ilmestyneestä kirjasta *Johdatus uuteen yliopistoon*. Siinä julkaistussa artikkelissaan Kari Toikka kirjoitti alaotsikon ”Yliopiston väärä tietoisuus ja sen seuraukset” alla humboldtilaiseen yliopistojärjettelyyn viitaten:

”Vaikka autonomian samastaminen epäpoliittisuuden ja professorien erityisaseman kanssa oli alusta alkaen osa yliopiston väärää tietoisuutta, joka peitti näkyvistä todellisen autonomian konkreettiset edellytykset, se oli uusklassisen yliopistoidean syntyvaiheessa kuitenkin tiettyssä mielessä järkevää. Idealistisen filosofian käsitys tieteestä, akateemisesta kasvatuksesta ja valtion luonteesta muodosti sisäisestä ristiriitaisuudestaan huolimatta laajan teoreettisen järjestelmän, jonka avulla yliopisto saattoi ainakin pyrkiä käsittämään analyttisesti oman toimintansa luonteen. Mutta omaksuessaan epähistoriallisen tietoisuuden se menetti kyvyn analysoida vapautensa kulloisiakin muuttuvia edellytyksiä, ja tämän seurauksena autonomia on jäänyt pysyvästi merkitsemään empiiristä asiaintilaa, joka on perusteltavissa vain tiettyssä yhteiskunnallisessa tilanteessa. Yliopiston mahdolliseksi ja välttämättömäksi kuviteltu epäpoliittisuus ja professorien etuoikeutettu asema eivät enää ole teoreettisista perusteluista johdettavia seurauksia. Ne ovat itse muuttuneet omiksi perusteluikseen. Sen mikä on olemassa, kuvitellaan olevan totta sen vuoksi, että se on olemassa: ajattelu on muuttanut Marcusen tarkoittamassa mielessä yksiuolotteiseksi. Näiä empirismin asettaminen teoreettisen – vaikka idealistisenkin – ajattelun tilalle on ratkaisevasti vähentänyt yliopiston mahdollisuutta saavuttaa oikea tietoisuus tilastaan ja sen muuttamisen edellytyksistä.” (Toikka 1970, 130–131.)

Kahta vuotta myöhemmin ilmestyneessä FYTT-mietinnössä puolestaan todetaan mm. alaotsikon ”Korkeakoulutuksen yhteiskuntapoliittiset päämäärät” alla ohjelmallisesti seuraavaa:

”Koulutuksen demokratisointi tarkoittaa ensinnäkin korkeakoulutusmahdollisuuksien yleistä laajentamista ja samalla niiden tasaveroisempaa jakautumista eri väestöryhmien ja yhteiskuntaluokkien kesken. Edelleen kaikille korkeakouluuyhteisön toimintaan osallis-

tuville on taattava mahdollisuus vaikuttaa koulutuksen tavoitteiden asetteluun ja suunnitteluun korkeakoulujärjestelmän sisällä. ... Opetuksen sisällössä on otettava huomioon yhteiskunnan eri sektorien kehittyminen ja opiskelijoiden tarve osallistua aktiivisesti niiden toiminnan kansanvaltaiseen kehittämiseen. ... Demokraattisen kehityksen vaatimuksiin sisältyy korkeakoulujen ja niiden laitosten mahdollisuus tieteelliseen ja yhteiskunnalliseen kritiikkiin ja poleemiseen asenteeseen tutkimus- ja koulutussisältöihin nähden.” (KM 1972 A 17: 25–26.)

1980-luvun aikana ”tiede kansaa palvelemaan”-ajattelu rapautui sekä sisäisiin ristiriitoihin että ulkoisesta paineesta. Sisäisiä ristiriitoja ilmensi mm. mies- ja ääni-periaatetta yliopistojen hallintoon esittäneen Lex Virolaisen kritiikkiin, jossa kysyttiin, voiko oppineiden tasavallan korvata pelkällä tasavallalla? Yliopistonopettajan ja opiskelijan välinen ero nimittäin joka tapauksessa heijastaa sitä seikkaa, että edellisellä ajatellaan olevan jotain opetettavana jälkimmäiselle, eikä silloin ehkä ole paikallaan, että jälkimmäiset enemmistöllään yliopistossa hallitsevat edellisiä.

Ulkoisia paineita ilmensi yhteiskunnallisen ilmapiirin muuttuminen, jonka myötä hyvinvoinnin, tasa-arvon ja demokratian sijaan poliittisten koalitioiden rakentamisessa alkoivat korostua markkinat ja kilpailukyky sekä ylipäätään tavoitteet, joita olisi 1970-luvulla kutsuttu pääomapiirien intresseiksi. Suunnitteluoptimismi sen sijaan jäi voimaan ja muodostaa edelleen kansallisen projektin ytimen. Nyt se tosin puhuu markkinakieltä, vaikka pystyttääkin lähinnä byrokraattisia rakenteita.

Yliopisto osana kansallista innovaatiojärjestelmää

Kolmas ja viimeinen vaihe, jota edelleen elämme, jatkuu 1980-luvulta nykypäivään ja tiivistyy iskulauseeseen ”yliopisto osana kansallista innovaatiojärjestelmää”.

1980-luvulla Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta ja hyvinvointivaltio alkoi muuntua valmentajavaltioksi (Heiskala & Luhtakallio 2006; Heiskala & Kantola 2010). Näitä muutoksia ilmensi muun muassa se, että maahan perustettiin vuonna 1987 Tiede- ja teknologianeuvosto (vuodesta 2008 alkaen Tutkimus- ja innovaationeuvosto), joka vuonna 1990 kehitti iskulauseeseen ajatuksen ”kansallisesta innovaatiojärjestelmästä” (Miettinen 2002). Näiden termien taustalla olevaa mielenmaisemaa ja organisaatio-

rakenteita kuvaa seuraava pitkä Tiede- ja teknologianeuvoston pitkäaikaisen sihteerin Esko-Olavi Seppälän vuodelta 2006 olevasta kirjoitukselta otettu sitaatti:

”Kansallinen innovaatiojärjestelmä on laaja-alainen kokonaisuus, jonka muodostavat uuden tiedon ja osaamisen tuottajat, niiden hyödyntäjät sekä näiden väliset moninaiset vuorovaikutussuhteet. Innovaatiojärjestelmän keskeiset osat ovat koulutus, tutkimus ja tuotekehitys sekä tietointensiivinen yritystoiminta. Monipuolinen kansainvälinen yhteistyö on järjestelmän läpikäyvä piirre.

Uuden tiedon tuottajia ovat muun muassa yliopistot ja korkeakoulut, tutkimuslaitokset ja yritykset. Tiedon hyödyntäjiä ovat useimmiten yritykset, yksityiset kansalaiset sekä yhteiskunnan kehittämisestä vastaavat päätöksentekijät ja hallinto. Tutkimustiedon merkitys yhteiskunnan ja talouden kehittämisessä on jatkuvasti kasvanut, mikä lisää hyvän yhteistyön ja verkottumisen merkitystä niin julkisen ja yksityisen sektorin välillä kuin sektorien sisällä.

Tiede-, teknologia- ja innovaatiopolitiikan keskeinen tehtävä on huolehtia innovaatiojärjestelmän tasapainoisesta kehittämisestä ja sen sisäisen yhteistoiminnan vahvistamisesta. Tämän rinnalla yhä tärkeämpiä ovat yhteistyösuhteet yhteiskunnan muihin sektoreihin kuten talous-, elinkeino-, työvoima-, ympäristö- ja aluepolitiikkaan tai sosiaali- ja terveydenhuoltoon. Tietoon ja osaamiseen perustuvan kehittämistyön edellytykset luodaan eri politiikkalohkojen piirissä.

Kansallisen tiede-, teknologia- ja innovaatiopolitiikan muotoilu on Suomessa pääministerin johdolla toimivan asiantuntijaelimen, tiede- ja teknologianeuvoston tehtävä. Keskeiset tiede- ja teknologiapolitiikan vastuorganisaatiot ovat opetusministeriö ja kauppa- ja teollisuusministeriö. Opetusministeriölle kuuluvat muun muassa koulutusta, tiedepolitiikkaa, yliopistoja ja korkeakouluja sekä Suomen Akatemian koskevat asiat. Kauppa- ja teollisuusministeriölle kuuluvat vastaavasti muun muassa elinkeino- ja teknologiapolitiikka, Teknologian kehittämiskeskusta ja Valtion teknillistä tutkimuskeskusta koskevat asiat. Valtion tutkimusrahoituksesta lähes 80 prosenttia kanavoituu näiden kahden ministeriön kautta.

Strategisena tavoitteena Suomessa on turvata kestävä ja tasapainoinen yhteiskunnallinen ja taloudellinen kehitys. Tavoitteen toteutumisen edellytyksiä ovat korkea työllisyys ja tuottavuus sekä hyvä kansainvälinen kilpailukyky. Tiede- ja teknologianeuvoston tehtävänä on osaltaan luoda edellytyksiä strategian toteutumiselle tiede-, teknologia- ja innovaatiopolitiikan ja osin koulutuspolitiikan keinoin.” (Seppälä 2006.)

Sitaatti kertoo pähkinänkuoressa sekä tiede- ja korkeakoulupolitiikan organisaation että tavoitteen. Jos kysytään, missä on se esikunta, jossa linjapäätökset tehdään, vastaus on: Tutkimus- ja innovaationeuvosto, jota johtaa pääministeri ja jonka jäseninä ovat sekä elinkeinoministeri (entinen kauppa- ja teollisuusministeri) että opetusministeri. Jos taas haluatte tietää, kuinka tämä elin katsoo tiedettä, vastaus on: kuin vasaraa. Vasara on hyvä, jos sillä voi menestyksellisesti na-

puttaa nauvoja, muutoin se on kelvoton. Samalla tavalla tiede on hyvää, jos se menestyksellisesti parantaa kansainvälistä kilpailukykyä, muutoin se on kelvotonta.

Mitä tämä tarkoittaa suhteessa aikaisempiin diskursseihin?

Ensin on syytä kiinnittää huomiota niiden väliseen jatkuvuuteen. Kaikkia diskursseja on yhdistänyt ajatus suomalaisen yliopiston kansallisesta tehtävästä. Tämä heijastaa pienelle ja konsensushakuiselle kansakunnallemme ominaista ja useimpien maailman maiden perspektiivistä katsottuna omituista käsitystä politiikasta. Suomessa poliittista kamppailua ei käydä siitä, minkä ryhmän esittämä visio tulevaisuudesta onnistutaan realisoimaan. Sen sijaan kamppailaan siitä, mikä ryhmä taitavimmin tunnistaa ne ulkomaailman paineet, joihin maamme on sopeuduttava ja parhaiten hahmottaa ne välineet, joilla sopeutuminen tapahtuu. Kun kamppailu kerran on ratkenut jonkin koalition hyväksi, kaikki sitä vastaan suunnattu kritiikki tulkitaan veneen keikuttamiseksi. Tästä yksituumaista tottelemista vaativan kansallisen tehtävän ajatuksesta ei ole myöskään yliopistoja kansallisen innovaatiojärjestelmän osana tarkastelevassa puheessa luovuttu. Tulkinna tehtävän vaatimasta organisaatiosta ja toiminnan sisällöllisestä luonteesta tosin on uusi.

Ensin sisältöön. Jos käytämme saksalaista kulttuurin ja sivilisaation käsitteen erottelua (Elias 1939, 5–30), tämä usuin vaihe on jyrkässä ristiriidassa ensimmäisen vaiheen kanssa, joka kiinnitti ensisijaisen huomion kulttuuriin, mutta näki sivilisaation sen tukirakenteena, joka siksi ansaitsi huomiota sekin. Toisen vaiheen suhde sivilisaatioon oli aktiivisen evolutiivinen ja revolutiivinen. Samanaikaisesti sen suhde kulttuuriin oli kompleksinen, mutta se ei hylännyt kulttuurisia ideoita, vaan pyrki määrittelemään niitä uudelleen ja saattamaan pääsyn kulttuuriseen eliittiin kaikkien ulottuville. Nykyinen vaihe yksinkertaisesti heittää kulttuurin yli laidan ja keskittyy pelkkään sivilisaatioon – mikä sivumennen sanoen on yksi Oswald Spenglerin (1919) määritelmistä länsimaiden perikadolle.

Seuraavaksi organisaatioon. Organisatorisesti ensimmäinen vaihe merkitsi yliopistojen autonomiaa. Toinen vaihe suhtautui yliopiston autonomiaan epäillen, koska se vierasti sekä yliopistojen sisäistä hierarkkisuutta että eliittiluonnetta. Se ei kuitenkaan hylännyt autonomiaa täysin, vaan päättyi kompromissina hallinnollisiin kol-

mikantarakenteisiin. Kolmannen vaiheen kansallisessa innovaatiojärjestelmässä ei enää ole autonomisia osia. Se on yksi suuri verkosto, jonka organisaatioiksi jähmettyneiden osien on oltava sisäisesti hierarkkisen linjaorganisaation periaatteen mukaan mallinnettuja, jotta ne voivat tehokkaasti toteuttaa verkoston tavoitteita. Juuri tämän idean mukaisesti yliopistojen hallintoja parhaillaan yritetään uudistaa.

Katse, joka *alma mater*ämme parhaillaan trimmaa, ei näin ole yhdenkään akateemisen toimijan katse – ei opiskelijan tai tutkijan, mutta ei myöskään professorin, dekaanin tai edes rehtorin katse. Sen sijaan se on kansallisen innovaatiojärjestelmän katse, joka koettaa tehostaa kaikkea, mikä lisää kansantulon kasvua, ja leikata pois kaiken, mikä ei vähintään epäsuorasti esimerkiksi ”sisältötuotantona” tai ”toimintaedellytyksiä kehittävänä aputieteenä” edistä sitä. Tämä katse on tarkoitukSELLISEN ulkoakateeminen katse, ja sen silmälasit muodostuvat loputtomasta määrästä kaavakkeita ja hallinnollisia dokumentteja, joilla se yrittää kääntää akateemisen toiminnan omalle innovaatiomunkkilatinalleen eli puhua tieteestä hallinnon kielellä. Koska se ei itse osaa puhua tieteestä, se koettaa pakottaa tieteilijät puhumaan hallintoa.

Ongelmana vain on, että mitä paremmiksi tieteilijät tulevat tässä uudessa esperantossa, sitä vähemmän heille jää aikaa tehdä tiedettä ja sitä kauemmaksi raportit etäännyvät toiminnan tosiasiallisesta sisällöstä (Heiskala 2010). Tällöin kohdetaan ongelma, jonka reaaliosialistiset yhteiskunnat tutkivat pohjia myöden ennen romahdustaan ja johon mekin olemme alkaneet tutustua yhä lisääntyvässä määrin. Toivoa sopii, että hegemoninen ohjausdiskurssi ehtii vaihtua ennen kuin suomalainen korkein koulutus ja tutkimuskin pyllähtävät yhtä nolosti kuin meitä tilastonväennöksen ja hallinnollisen jargonin jalossa taidossa edeltäneet reaaliosialistiset yhteiskunnat.

Toivoa ei siinä mielessä ole aivan turhaa etsiä, että nykypuheen marginaalista kuulemme jatkuvasti puheenvuoroja, jotka retorisisina rekistereinä ammentavat ”kansallisen innovaatiojärjestelmän” lisäksi kahdesta muusta vallasta jo suistuneesta diskurssista. On siis lupa odottaa vähintään jonkinasteisesti moniäänistä keskustelua ja parhaassa tapauksessa jonkin uuden ajattelumallin viriämistä. Siinä toivossahan tässä eletään.

Vaihtoehtokin tosin on. Voi olla, että ”vuosisadan yliopistouudistus” päättyy päämääränsä ja saa yliopiston jäsenettyä managerialistises-

ti hallinnoituksi ja oppineiden tasavallasta ikävästi muistuttavat kollegiaaliset rakenteensa purkaneeksi luontevaksi osaksi ”kansallista innovaatiojärjestelmää”. Silloin meillä on kulttuurista ja hengenviljelystä pelkkä muisto vain ja kaikki toiminta edistää sivilisaatiotavoitteiden mahdollisimman tehokasta saavuttamista. Silloin tulevat ajankohtaisiksi Max Weberin 1900-luvun alussa teokseensa *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki* kirjoittamat päätössanat:

”Siinä tapauksessa voisi tämän kulttuurikehityksen viimeisissä ihmisissä” toteutua sana: ”Erikoismiehet ilman henkeä, nautintoihmiset ilman sydäntä: tämä ei-mikään kuvittelee nousseensa koskaan aikaisemmin saavuttamattomalle ihmisyden asteelle.” (Weber 1905, 135.)

Kohti neljättä diskurssia?

Se, joka tavallani toivoo muutosta nykyiseen menoon, löytää edestään melko rajallisen paletin toimintamahdollisuuksia. Ainakin kolme niistä kuitenkin avautuu.

Ensimmäinen on ns. Kastalia-malli. Siinä suojaudutaan kilpikonnapuolustuksella, koetetaan säilyttää vanhasta, mikä voidaan, ja toivotaan, että yliopiston rakenteet voidaan elvyttää sitten, kun nykymuoti on vaihtunut toisenlaiseksi. Kovin efektiiviseltä tämä strategia ei vaikuta. Edes Herman Hessen *Lasihelmipelin* loppukappale ei viittaa siihen, että tämä strategia riittäisi. Aivan Hessestä riippumatta voidaan lisäksi todeta, että toinen ja kolmas diskurssi esittävät usklassiselle yliopistoajattelulle aidon haasteen etsiessään tapaa, jolla voitaisiin varmistaa, että yliopistojen hengenviljely on kaikkien kansankerrosten saavutettavissa ja koituu yhteiseksi hyväksi. Innovaatioajattelu ei siksi ole mieleetöntä, vaikka sen yleisimmät versiot usein ovatkin kapeita ja pinnallisia (mm. jo Reijo Miettinen [2002] osoitti, että käsitteestä ”kansallinen innovaatiojärjestelmä” on varsinaisesta innovaatiotutkimuksessa kokonaan luovuttu sen epämääräisyyden vuoksi).

Toinen vaihtoehto on etsiä Yhdysvaltojen huippuyliopistojen tavoin nykyistä monipuolisempaa rahoittajarakennetta, joka takaisi suhteellisen itsenäisyyden kustakin rahoittajasta. Päältä katsoen näyttää siltä, että valtio on itse asiassa tukenut tällaista kehitystä kannustaessaan yliopistoja rahankeräykseen liikemaaailmalta ja perustessaan ns. strategisen huippuosaamisen keskittymiä tutkimusrahoituksen kanavoimintia varten. Sii-

nä mielessä on kuitenkin kysymys näköharhasta, että tällainen rahoitus toimii välittömän mesenaattijärjestelmän periaattein. Neljännesvuosikatsauskapitalismissa tällaisen tuen saaminen edellyttää sitoutumista erittäin käytännöllisesti orientoituneisiin ja lyhytaikajänteisiin tutkimustavoitteisiin. Siksi varsinaisen ratkaisun voisi tällä suunnalla tarjota vain välillinen mesenaattijärjestelmä eli testamentit ja muut alumnilahjoitukset. Niiden keräämistä kannattaakin tehostaa, mutta ymmärrettävistä syistä kysymys on varsin hitaasti yliopistojen varallisuutta ja sen myötä toimintatapautta kasvattavasta tiestä.

Kolmas ja tehokkaimmalta näyttävä vaihtoehto on vaikuttaminen valtiolliseen tiede- ja korkeakoulupolitiikkaan, jonka tuulet näyttävät II maailmansodan jälkeen kääntyneen noin neljännesvuosisadan mittaisissa sykleissä. Tällä saralla en osaa esittää valmista ohjelmaa, mutta vähintään voin toivoa, että nykyisessä suhdanteessa arvioitaisiin vilpittömästi sitä, mitä kahdelta edelliseltä diskursilta voitaisiin oppia.

Ensimmäisen kauden osalta mieleen tulee tällöin ajatus yliopiston kollegiaalisista rakenteista, jotka operationalisoivat ”oppineiden tasavaltaa” ja viime kädessä Kantin ”järjen tuomioistuinta”. Onko varmaa, ettei näiden rakenteiden purkamisen managerialistisin ja kollektiivisen arvioinnin minimoivien rakentein tuhoa juuri sitä, mikä tie-

deyhteisössä mahdollistaa tieteen jatkuvan kehityksen? Niin ikään mieleen tulee kommenttina nykyiselle yksinomaisesti sivilisaatiotavoitteisiin sitoutuneelle innovaatiopuheelle humboltilaiseen yliopistoideaan sisältynyt ajatus oppineiden tasavallan tavoitteenasettelun suhteellisesta itsenäisyydestä ja kyvystä määrittää kulttuurimerkitystä omaavien arvojen ja niiden suhteen välineellisten sivilisaatioarvojen suhde.

Toisen kauden osalta tulee mieleen kysymys siitä, palveleeko nykyinen innovaatiojärjestelmä-pohjainen tapa ajatella tieteen käytäntösuhdetta tavoitteita, jotka on asetettu sekä liian kapeiksi että liian nopearytmisiksi? Kapeudesta on kysymys, jos koko ”kansallista innovaatiojärjestelmää” yritetään sitoa koko kansan intressien sijasta vain liike-elämän tarpeita edistämään. Lyhytjänteisyydestä, joka viime kädessä haittaa kaikkien muiden tavoitteiden ohella myös liike-elämän tavoitteiden toteutumista, taas on kysymys, jos neljännesvuosikatsauskohtaiset tavoitteet hutaavat alleen pitkäjänteisen perustutkimuksen intressit, kuten epäilen käyvän mm. strategisten huippuosaamisen keskittymien kautta rahoituksissa tutkimushankkeissa.

Olisiko siis taas kerran ja vielä kerran aika käydä laaja keskustelu tiede- ja korkeakoulupolitiikan suunnasta?

KIRJALLISUUS

- Bourdieu, Pierre: *Homo Academicus*. Stanford: Stanford University Press, 1984
- Elias, Norbert: *The Civilizing Process. Sociogenetic and Phylogenetic Investigations*. Revised edition. Oxford: Blackwell, 2000 (1939)
- KM 1970 A 4: Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö 1. Opetussuunnitelman perusteet (POPS)
- KM 1972 A 17: Filosofisten ja yhteiskuntatieteellisten tutkintojen toimikunnan mietintö (FYTT)
- Habermas, Jürgen: *The Theory of Communicative Action. Volume 1: Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press, 1981
- Heiskala, Risto: Mitä Suomen oppineilta puuttuu? *Tieteessä tapahtuu* 8 (2010): 1, 23–27
- Heiskala, Risto & Kantola, Anu: *Vallan uudet ideat: hyvinvointivaltion huomasta valmentajavaltion valvontaan*. Teoksessa: Pietikäinen, Petteri: *Valta Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 2010
- Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva (toim.): *Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Helsinki: Gaudeamus, 2006
- Linkomies, Edwin: *Yliopisto korkeimman hengenviljelyn työssijana*. Teoksessa: Linkomies, Edwin: *Ihmishengen tie. Valikoima puheita*. Helsinki: Otava, 1954
- Miettinen, Reijo: *National Innovation System. Scientific Concept or Political Rhetoric*. Helsinki: Edita, 2002
- Paloheimo, Heikki: *suullinen ja 29.10.2010 sähköpostilla varmennettu tiedonanto*, 2010
- Seppälä, Esko-Olavi: http://www.research.fi/Suomen_innovaatiojarjestelma2 (tekstin päiväys 13.9.2006; poimittu 17.8.2010)
- Spengler, Oswald: *Länsimaiden perikato. Maailmanhistorian morfologian ääriviivoja*. Helsinki: Tammi, 2002 (1919)
- Toikka, Kari: *Akateeminen kasvatus ja akateeminen vapaus*. Teoksessa: Aarnio, Pekka & Böök, Mikael & Kasvio, Antti & Toikka, Kari & Viikari, Matti: *Johdatus uuteen yliopistoon. Yliopisto, tiede, kapitalismi*. Helsinki: Kansankulttuuri, 1970
- Weber, Max: *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*. Porvoo: WSOY, 1980 (1905)
- Weber, Max: *Tiede ammattina ja kutsumuksena*. Teoksessa: Weber, Max: *Tiede ja politiikka. Kutsumus ja ammatti*. Tampere: Vastapaino, 2009 (1919).